

СЛИКА СРЕДЊЕГ ВЕКА У „ЦАРСКИМ СОНЕТИМА“ ЈОВАНА ДУЧИЋА

МАРКО М. РАДУЛОВИЋ*

С а ж е т а к. - У раду се истражује Дучићев доживљај и поетичка евокација српског средњег века у циклусу „Царски сонети“ из „Треће књиге“ *Сабраних дела* (1929/1930). Прво ћемо се осврнути на углавном неповољну рецепцију ових сонета, посебно се задржавајући на Винаверовој оцени Дучићевог медиевизма као површног и непоетског, а потом ћемо испитати природу слике средњег века у „Царским сонетима“. Истражићемо колики је утицај на њено формирање имала поетика парнасосимболизма, али и наслеђе фолклорних тема и мотива, да ли се (поједини) сонети ослањају на одговарајући историјски подтекст и каква се историјска свест у њима уочава. Покушаћемо и да навестимо природу Дучићевог целокупног односа према средњем веку указивањем на једну позну песму са мотивима из тог периода, као и да оцртамо основе и смисао Дучићевог културног патриотизма какав се наговештава у „Трећој књизи“ *Сабраних дела*. Напокон, кратко ћемо се осврнути на значај и утицај Дучићеве концепције средњег века на песнике послератног модернизма који су такође песнички евоцирали ову епоху.

Кључне речи: „Царски сонети“, средњи век, парнасоство, фолклорна књижевност, историјски подтекст, Косово, родољубива поезија

Изгледа као да Дучић није имао среће са средњим веком. Своју слику те епохе он је дао у циклусу „Царски сонети“ објављеним у оквиру целине истоименог наслова са још два циклуса „Моја отаџбина“ и „Дубровачке поеме“ у *Сабраним делима* (1929/1930. године).

Међутим, Дучићев однос према средњем веку био је повод контроверзе чак и пре него што је заиста успостављен. Наиме, у свом приказу раних Дучићевих песама Матош му управо замера недостатак сензибилитета за естетске вредности православног средњовековља:

* Институт за књижевност и уметност, Београд, имејл: markorad984@gmail.com

„Дучић је занимљив по томе што хоће но што може. Најтипичнији је представник површног западњаштва у Србији, то значајнији што је приступачан само љепотама католицизма, игноришући као прави сноб француских пансиона православље и естетске вриједности бизантинства. Та поезија није француска, а још мање српска. Она је скоро – хрватска у стилу Беговића, Боже Ловрића и Миличића“ (Матош 1973: 223).

Дучићево образовање, поетичка и естетичка уверења били су по Матошу главни разлог због чега се он као песник окретао више западу него истоку.

Напокон када су песме из циклуса „Царски сонети“ биле објављене, не само да их тумачи нису сврставали у успешнија Дучићева остварења, већ је управо слика средњег века у њима послужила као повод критике и оспоравања песниковог естетизма, осећаја за историју и напокон патриотизма. Тако је Винавер Дучићев однос према српској средњовековној прошлости одредио као „рекламерски и америкашки“, Христић је у њему видео „типични грађански комплекс племства“, повезан „са наглом урбанизацијом нашег друштва последњих година деветнаестог и првих година двадесетог века“ (Христић 1994: 91), док је Кашанин сматрао да песник једноставно није довољно познавао средњи век због чега његовом односу недостаје аутентичности. Поред тога, Дучићу је замерано да су га због урођеног господства, па чак и снобизма у историји занимали велики људи и дворски амбијенти, док није имао слуха за малог човека или колективна прегнућа народа. Напокон, споран је био и Дучићев патриотизам који је одређиван као неумерен и узак.

Међутим, вратимо се на почетак.

По белешци из *Сабраних дела* „Царски сонети“ настајали су у периоду између 1900. и 1918. године, дакле у време балканских ратова и Првог светског рата. У тој атмосфери песници су се често окретали прошлости и то посебно средњовековној. Дучићеви сонети махом су везани за двор цара Душана, отуда им придев царски природно пристаје. Међутим, исти придев користили су бројни песници тога доба да означе величину и сјај наше средњовековне прошлости уопште. Тако Видаковићева постхумно објављена књига носи идентичан наслов као Дучићев циклус/целина *Царски сонети*. Дис је 1913. објавио збирку *Ми чекамо цара*, а у својој *Плавој јробници* Бојић је позивао „галије царске“ да застану. Напокон и у Дучићевим сонетима налази се један који говори о Милошу Обилићу као пажу кнегиње Милице, која се у песми назива царицом, у складу са фолклорном традицијом. Отуда позивање песника у првим деценијама двадесетог века на *царску прошлост* представља поетичко средство указивања на велике и светле тренутке (средњовековне) историје који треба да пруже подстрека и храбрости у одсудним борбама за сопствено ослобођење и опстанак.

Реч је заправо о дубинском континуитету са историјском свешћу фолклорне књижевности у којој се (о)чувало хиперболизовано сећање на величину српске средњовековне државе. Тако је дошло до парадоксалног књижевног феномена: поред бројних поетичких захвата и формалних новина на плану садржаја и израза којим су настојали да модернизују нашу поезију и еманципују је од романтичарско-фолклорног утицаја, српски песници првих

деценија XX века остали су ипак верни народној идеји историје, посебно слици средњег века која се у њој јављала.

(НЕ)СХВАЋЕНИ СРЕДЊИ ВЕК ЈОВАНА ДУЧИЋА

Станислав Винавер је у есеју „Скерлић и Бојић“ (Винавер 1975) истакао тезу о постојању две Византије у српској књижевности. Реч је заправо о два различита поетичка односа према средњем веку сопствене историје. У првом случају песници попут Дучића и Бојића величали су средњовековну прошлост и немањићке изворе српске државности, док је у другом читање средњовековних списа и посматрање уметничких дела ове епохе требало песницима да пружи основу за формулисање другачије поетике, односно *нове мистике* у Винаверовом случају.

Авангардном усмерењу Станислава Винавера, његовим поетичким, естетичким па и философским уверењима, Дучићева и Бојићева Византија природно се указивала као страна и помало анахрона. То је и разлог због чега је он однос ових песника према средњовековљу исувише полемички поједноставио и свео га на пуко величање сопствене историје.

Уместо да уђе у „суштину зрака“ средњовековља, Дучић по Винаверу у прошлости тражи потврду величине која ће му послужити као оправдање и понос пред другим народима.

„Тако су у духу народне поезије и ширећи њене потајне аргументе, радили и други наши песници. Они су увек хтели да докажу да ми нешто вредимо већ и по томе што смо некада толико вредели и некада били тако моћни и тако блистави. Дучић је у овоме стилу измишљао своје царске фантазије. Оне нису ни у колико потекле из духа онога времена, или из критичког или интуитивног погледа данашњице на та времена. Дучић је замишљао једну прошлост којом би се могао похвалити пред странцима, па и пред рођеним својим народом. То није била аутентична прошлост него једна рекламна прошлост“ (Винавер 1975: 157–158).

Ипак, у својој критици Винавер је направио важну ограду, нагласивши да оваквим усмерењем Дучић и Бојић „остају на линији свога рођенога народа, који се стара да се оправда и осветла образ пред народима цивилизованим, и пред самим собом“ (Винавер 1975: 157–158).

Однос према сопственој средњовековној прошлости који се у народној свести формирао током вишевековног периода ропства и показао као ефикасан начин очувања континуитета историјског бића, али и важно средство опстанка и борбе за ослобођење, Винаверу је био прихватљив када је у питању фолклорна књижевност. Међутим, рекреирање таквог односа у новим околностима, и код песника са модерним осећањем и доживљајем света, по њему је нужно добијало непоетички облик историјског (само)оправдања и претварало се у средство поноса, без аутентичног песничког покушаја да се у прошлости сагледа непоновљив дух једног доба и пронађе путоказ за решење савремених поетско/духовних задатака и изазова.

На другачији начин од Винавера, према евокацији средњовековља у „Царским сонетима“ остао је резервисан и Милан Кашанин који је иначе изузетно ценио Дучића:

„Мање су заводљиви Дучићеви *Царски сонети*. Ни инсценацијом, ни мислима, они немају убедљивост и животни дах *Дубровачких њоема*. Песник се тешко уживљавао у наш средњи век, који му није био много познат ни из научних расправа и студија, ни из путовања“ (Кашанин 2004: 232).

Напокон ни критичари Друге Југославије нису много боље оцењивали ове песме. Један од разлога можда лежи у чињеници да је Дучићев патриотизам исказан у њима у основи српски, а не југословенски, па је као такав био тешко уклопив у доминантну друштвену парадигму друге половине XX века. Тек су каснији критичари показали више слуха за овакве Дучићеве песме.¹

На могућност другачијег читања указао је Ранко Поповић:

„Он (Дучић) је у ’Царским сонетима’ у највећој мјери напустио романтичарски стилски комплекс, као стандардни израз дотадашњег родољубља, замјењујући ангажовани химнично-буднички тон смиреном, дистанцираном пјесничком сликом и стварајући пјесму новог рафинмана, поезију културе, умјесто поезије осјећајности“ (Поповић 2009: 223).

У исто време и Кринка Видаковић Петров указала је на парнасовску поетику која се налази у основи „Царских сонета“ као и на блискости и разлике између Дучића и других светских парнасоваца попут Маћада (Видаковић Петров 2009).

Дучићеви „Царски сонети“, дакле, остају отворени за нова читања.

ИЗМЕЂУ ДВЕ СЛУТЊЕ

Тумачи су већ истакли да Дучић у „Царским сонетима“ успоставља другачији однос према националној прошлости, пре свега средњем веку, од осталих песника своје и претходне епохе. Њега, наиме, највише привлачи моћна држава краља, а касније цара Душана, по чему се он одваја од класичних мотива родољубиве поезије, оличених у страдању и испуљењу, и окреће величини и миру једног царства.

„Увек различит, он, и тада кад залази у прошлост, залази у друкчију него други. Њега у нашој прошлости не привлаче дани пада него успона; он се сећа наших освајања и победа, не наших пораза; његова велика личност у нашој историји није кнез Лазар, него цар Душан...“ (Кашанин 2004: 231).

Настојање да се опевају сјај и величина Душанове епохе један је од главних разлога што се као доминантан песнички поступак у овом циклусу јавља дескриптивност. Управо је сликовитост као једно од основних својстава „Царских сонета“ претежни разлог због чега у готово свим песмама циклуса доминира утисак о статичности и затворености времена. У

¹ Видети зборник *Поезија и њоеџика Јована Дучића* (2009).

Дучићевом сликању Душановог доба, његовог двора и великаша који га окружују реч је о миру и зрелости једне епохе оствареном захваљујући јакој вољи велике индивидуалности. Поетска наративност ретко се употребљава па отуда нема развијања историјских епизода, већ се уместо њих јављају историјске сличице симболичког значаја.

Иако су бројни тумачи истакли да је Дучић иначе у песмама родољубиве тематике поетски доводио у везу прошлост, садашњост и будућност (Кашанин), обједињујући тако у непрекинутости историјске драме судбину предака и потомака, више него игде другде, у „Царским сонетима“ прошлост се јавља затворена у себе, самодовољна попут парнасовског идеала уметности, наизглед без видљиве везе са садашњошћу. Декоративност тих песама делује као симбол и пример, изложена музејски неутрално, без узбудљивог и драматичног сучељавања са садашњошћу песниковог гласа или савременим историјским искуством његовог народа. У готово свим песмама „Царских сонета“ не слуги се каснији пад, већ се слика величина, равнотежа и сјај којима као да ништа не прети. Можда у томе лежи разлог зашто ови сонети нису имали већег утицаја на песнике након Дучића који су своју инспирацију такође тражили у окретању средњовековном добу.

Међутим, оквирне песме, прва и последња, „Царских сонета“ донекле мењају овакву слику. Када је реч о уводном сонету „Царица“, он је Винаверу послужио да илуструје своје ставове о Дучићевом неразумевању средњег века: „Тако је Дучић измислио да је главна брига царице на двору Цара Душана била да примети једну бору бриге у погледу Силнога Цара“ (Винавер 1975: 157). Песма и јесте грађена на контрасту између царичине величине и поштовања које јој указују пажеви и властела, с једне стране, и њеног брижног односа, пуног страхопоштовања према цару због кога се она изненада и сама јавља „као паж плашљив и мали“, с друге стране.

Ипак, да ли је Дучић желео само да ослика атмосферу двора, тако што ће у складу са својом поетском имагинацијом идеализовати односе који су владали на њему? Другим речима, шта нам говори „брига, танка као пара“ на челу „крунисаног Цара“? Скривена забринутост коју је у стању да види само царица, захваљујући оданости којом је везана за цара, представља слутњу. Душаново крунисање врхунац је његове моћи који нужно са собом носи и наговештај будућег пада. Једва приметна брига тако уводи у Дучићеву песму слутњу каснијих историјских догађаја, односно распада царства. Реч је о силама растакања нужно садржаним у оствареној мери зрелости, о чему је у другој половини двадесетог века тако убедљиво певао Иван В. Лалић. Док поетски представља церемонијалну атмосферу на средњовековном двору, односно величину и моћ одређеног историјског тренутка, Дучић истовремено суптилно указује и на неумитни пад који следи након тога. Реч је о наговештају поетске историософије у „Царским сонетима“, односно интуитивном промишљању (историјског) трајања, чиме се Дучић неочекивано показује ближи Лалићевом третирању средњовековних тема и мотива, него што се на први поглед чинило.

Занимљиво је да последњи сонет циклуса „Паж“ не припада Душановом добу, већ времену кнеза Лазара. Међутим, сама смена епоха није извор динамизације нити поетског тематизовања протицања времена. Другим речима, прелаз се готово и не осећа. Па тако иако је реч о историјски сасвим различитим епохама српске државности, иако је прелаз од једне

ка другој пун драматичних догађаја, иако напосредом друга представља пад у коме сјај и величина Душановог царства нису могли да остану неокрњени, у песми „Паж“ која говори о Милошу Обилићу не види се да се ишта догодило, нити променило. Ту су и даље царски паунови и лавови. Милош је грађен у дослуху са народним предањем указивањем на његово необично порекло и изглед: „У пажа Милоша очи од смарагда, / Рука од албастра и власи од лана“; „Певање је дете учило од виле“, док у облацима „стреља утве златокриле“, при чему је истовремено упућен у тајне земље и неба: „Збори са звездама што над градом плове, / И сваки глас земље он слуша без даха.“ Као у причи о постанку легендарног јунака, и у Дучићевој песми истовремено је наговештен Обилићев крај. Завршни стихови тако указују на судбинску предодређеност јунака, контрастирану његовом митизованом изгледу: „Али од Косова пође ли прам праха, / Затрепери цело срце соколићу, / Отворе се широм очи смарагдове.“ Са оним што ће се на Косову одиграти Милош је повезан од свог детињства, носећи га у дубини свог бића као нејасну слутњу, сличну оној која се у првом сонету јавља на „челу крунисаног цара“. Будућност се тако у песми „Паж“ уводи у виду поетске алузије којом се указује на судбинску предодређеност јунака чиме се овај сонет показује блиским одређеним Павловићевим песмама („Има један мост“, *Књиџа сѣтарословна*) са мотивима и историјским личностима из средњег века где се будућност такође наговештава кроз алузију и као предодређеност.

Дакле, дескриптивност сонета „Паж“ није затворена у један тренутак, у њој је присутна (историјска) динамика оличена у нејасној слутњи Обилића чиме се време песме отвара према будућности која се ишчекује као сопствена судбина, односно позвање. Косово се тако јавља као преломна тачка која ће одредити не само судбину Обилића, већ читавог народа. Иако се сматра да Дучић у својим „Царским сонетима“ не опева страдања, нити класичне теме родољубиве поезије, у њима се дакле ипак јављају и такви наговештаји.

И управо кроз тему Косова суптилно уткану у слику о величини средњовековне прошлости отварају се „Царски сонети“ ка циклусу „Моја отаџбина“ у коме се опевају балкански ратови, борбе за ослобођење али и искупљење Косова. То је доказ колико је пажљиво Дучић компоновао своја *Сабрана дела* и колико је водио рачуна о распореду циклуса у њима.

Прам брије на челу крунисаној Цара и ѿрам са Косова – као наговештаји пада, али и судбинског позвања из почетне и завршне песме „Царских сонета“ – уоквирују циклус, отварајући га ка временском протицању чиме динамизују иначе статичну слику прошлости у њему садржану. Самим тим и тематски распон циклуса поред слика мирне величине, сјаја и поноса суптилно се развија увођењем важних тема националне историјске свести: судбинског позвања, страдања и искупљења.

ДОМИНАЦИЈА ВИЗУЕЛНОГ – ПАРНАСОВСКИ АМБИЈЕНТ И ФОЛКЛОРНА СЛИКОВИТОСТ

Иако су понекад тумачи указивали на различите (ванкњижевне) разлоге Дучићеве представе средњег века у „Царским сонетима“, она је заправо најпре условљена његовим (тадашњим) поетичким опредељењем – баштињењем парнасовске поезике: „Већим својим дијелом Дучићева поезија с националним мотивима одређена је ширим оквиром парнасовске концепције умјетности...“ (Поповић 2009: 221). Слажући се са Винаверовом оценом Дучићевих песама са средњовековним мотивима, и Јован Христић је такође приметио да је Дучићева слика ове епохе била условљена парнасовском поетиком: „Визуелна раскош Византије сама се наметала нашем парнасовском песништву, које је сувише добро прихватило поуку Војислава Илића о томе како се стварају јасне визуелне слике“ (Христић 1994: 91).

Наиме, „парнасовце знатно више привлачи хладнији, објективнији однос према спољном свету, према чарима егзотичне природе или великим темама из историје и митологије“ (РКТ 1986: 527). Богдан Поповић је истакао да је реч о безличном и неузбуђеном песништву, у коме доминирају чула вида, осета и сензација над личним осећањима, посебно истакавши да у песништво улази историја као извор занимљиве, шарене и живописне грађе блиске егзотици (Поповић Б. 1977: 277).

Отуда је Дучићева слика средњег века парнасовски дистанцирана, узвишена и свечано хладна. У њој нема великих драма и ломова, реч је, како смо већ истакли, о времену величине, зрелости и мира. Занимљиво је како се Дучић приликом сликања средњовековне прошлости користи принципима парнасизма да дочара њену величину и узвишеност, али је можда још интересантније када користи грађу те прошлости да уведе њему драге парнасовске теме и мотиве, који иначе функционишу и без историјског контекста. Тако сонет *Владичица* донекле стоји издвојен од осталих песама „Царских сонета“ и дозива се са песмом у прози „Мала принцеза“ из *Плавих лејенди*. Реч је о тананим женским бићима, несвакидашње лепоте, окруженим узвишеним стварима, али које у себи носе нејасну тугу и носталгију услед којих завршавају свој крхки живот: „Мала принцеза је уморна од живота, и она је тужна“ („Мала принцеза“); „Али увек тужно беше срце Деспе...“ („Владичица“).

Песничка слика у „Царским сонетима“ не служи Дучићу да истакне конкретност епохе, већ да симболизује њен значај. Отуда је свака слика уједно и симбол политичке, културне или личне моћи:

„Дучић, наиме, настоји да песнички обнови сећање на преткосовско немањићко доба када су српско-византијски исток и романски католички запад били културно и историјски повезани. У том смислу он у овим песмама спомиње `папске прелате` из Авињона; `поздрав на латинском мудрог бискупа барског`; `немачке ритере, франачке бароне`; књигу `писану у Градцу, сликану у Жичи`, у `Млецима тешким златом оковану`; мач који је ковао `Новак из Хвосна`, сентенце на њему писао `Вук из Рисна`, а оштрио га `Сардо из Фиренце`; `грчки мозаик` и `млетачку фреску`“ (Кринка Видаковић Петров 2009: 572–573).

Миодраг Павловић је истакао да је Дучић уопште „у својој имажерији избегавао сувише конкретне предмете и ситуације“ (Павловић 1964: 50). То такође важи за слику средњег века у „Царским сонетима“. Наиме, када песник представља ентеријере, екстеријере или одећу ликова његово основно настојање састоји се у томе да се покажу достојанство и моћ, а не конкретни изглед или појединост. Другим речима, предмети, декорације и читаве слике добијају симболичку функцију.

Тако уместо нарације која одликује „Дубровачке поеме“ (Кашанин), у „Царским сонетима“ реч је пре свега о поступку дескрипције под утицајем парнасовске поетике. Међутим, истовремено значајан утицај на ове песме извршиле су слике и представе фолклорне књижевности. Отуда „Царски сонети“ представљају занимљив спој парнасовских поетичких принципа и атмосфере са фолклорном имагинацијом и историјском свешћу.

По својим уверењима Дучић је био модеран стваралац европског усмерења који је настојао да пева у складу са највишим поетичким идеалима свога доба. Међутим, он је пореклом везан за фолклорну традицију коју је ценио, што се посебно види из његових есеја. Стога је спој, тада модерних, европских поетичких оријентација и народне књижевности представљао синтезу његових песничких стремљења и личног порекла. На тај начин, народна књижевност настављала је свој живот у сасвим новом (поетичком) окружењу.

Управо је визуелни принцип као важан елемент уједно парнасовске и фолклорне поетике омогућио Дучићу да песнички споји ове две тако различите традиције. Другим речима, повлашћен положај чула вида и (песничке) слике у „Царским сонетима“ условљен је подједнако поетиком парнасовства и народном књижевношћу. Отуда су ове песме занимљив пример функционисања фолклорних слика у парнасовском амбијенту. Кринка Видаковић Петров управо истиче важност поступка визуелног описа из фолклорне књижевности за поједине песме „Царских сонета“:

„Један елемент преузет из народне поезије је тип визуелног описа. Средњовековни српски манастири и дворови описани су у народној поезији онако како су изгледали у машти народних певача и њихових слушалаца — с увеличавањем које сугерише образац описа из народних бајки. Дучићева песма 'Манастир' садржи опис сагласан овом обрасцу...“ (Видаковић Петров 2009: 573).

Колико је заправо истакнуто чуло вида у „Царским сонетима“ показује се у тренуцима када песник потенцира визуелну страну појава где се то и не очекује, на пример када се у песми „Житије“ представља књига коју цар чита: „Писана у Градцу, сликана у Жичи, / У Млецима тешким златом окивана.“ Дакле, важност књиге истиче се кроз њен раскошни изглед и бројне поступке неопходне за њен настанак: писање, сликање, окивање златом. Једноставно, већ сам изглед књиге говори о њеној вредности, па је ово књига о којој се мора судити и по њеним корицама.

А, реч је о књизи о прецима коју цар помно изучава, при чему се у последња два стиха првог терцета ефектно сажима историја представљена у (средњовековним) житијима: „Сва слова певају претке што су били, / Краљеви и писци, војводе и свеци“. Тако је Дучић слику цара Душана као моћног државника допунио сликом цара књигољупца, истакавши важ-

ност историје за његову свест, односно улогу коју завет и жива веза са прецима имају у његовој величини: „Император виде како пређе сводом / Страшни сен Немање победничким ходом.“ Књига у овој песми одговара средњовековним хагиографијама што већ сам наслов сугерише, али је истовремено реч и о књизи староставној која се јавља у фолклорној поезији на шта упућује из ње преузета и стилизована формула: „Опет је цар чита три ноћи и дана“. Указивањем на визуелне карактеристике књиге на парнасовско наиван начин Дучић саопштава несумњиву истину: да је књига о прецима у српском средњем веку, попут житија, имала посебан статус и значај. Парнасовски амбијент, присутан и у овој песми („И кад склопи очи на тигру и свили“), разлог је због чега некада Дучићеве средњовековне слике делују неаутентично чак и када се иза њих налази дубља истина епохе.

Осим већ помињаног „Манастира“ и друге песме из „Царских сонета“ богате су сликама, веровањима и предањима из народне књижевности. Тако се јављају утве златокриле („Паж“), Милош Војновић и двобој који истовремено подсећа на витешке турнире у средњовековној Србији, али и на мегдане из епске књижевности („Двобој“), фолклорне формуле („Житије“), као и народна веровања у песми „Слава“. У њој је посебно занимљива слика Архангела Михаила који стоји на рамену Цара Душана: „На рамену Царе држи Архангела“. Реч је о народном предању које Дучић помиње у есеју о Мештровићу: „Нашим владарима архангели седе на рамену, као цару Стефану кад слави славу“ (према Витановић 1997: 29).

Теза да је Дучић услед свог урођеног господства певао искључиво о високим друштвеним слојевима, губи на убедљивости када имамо на уму чињеницу о бројности слика, мотива, па чак и лексици народне књижевности којима се одликују „Царски сонети“. Тако се показује сав парадокс оптужбе да песник није имао слуха за тзв. обичног човека историје, односно народ као колектив: Дучић је у „Царским сонетима“ управо проговарао тим народним и заветним гласом. Пропустивши га кроз филтер парнасовске поетике, он је настојао да том наслеђу пронађе нов живот у сусрету са тада модерним поетичким европским струјањима.

ПОДТЕКСТ „ЦАРСКИХ СОНЕТА“ ИЛИ КОЛИКО ЈЕ ПЕСНИК ЗАПРАВО ПОЗНАВАО СРЕДЊИ ВЕК?

Када говори о Дучићевој слици средњег века, Станислав Винавер употребљава глаголе „измишљати и замишљати“. Тиме се не истиче само да Дучић није довољно добро познавао средњовековну епоху, већ се сугерише да он није ни показивао интересовање да песнички продре у њену суштину, те да се радије задовољавао да је прилагоди сопственим (поетичким) потребама:

„Дучић је у овоме стилу *измишљао* своје царске фантазије. Оне нису ни у колико потекле из духа онога времена, или из критичког или интуитивног погледа данашњице на та времена. Дучић је *замислио* једну прошлост којом би се могао похвалити пред странцима, па и пред рођеним својим народом (Винавер 1975: 157)“ (Истицања М.Р.).

Видели смо да се и Кашанин донекле слаже са Винаверовом оценом када је у питању Дучићево познавање средњег века, при чему је сачувао више разумевања за песника „Царских сонета“, оправдавајући га објективним околностима:

„У Дучићево време, литература о средњовековном животу у Србији, о дворцима и градовима, о обичајима и наравима, била је врло оскудна – тек на петнаест година по одласку Турака са Балкана Дучић је могао на првим фотографским снимцима у боји видети портрете наших владара и велможа, ликове светитеља на фрескама и архитектонске споменике по манастирима“ (Кашанин 2004: 232).

Овакви ставови захтевају да (пре)испитамо колико су песме из „Царских сонета“ искључиво плод песникове уобразиље, а у којој мери се ослањају на историјски или литерарни подтекст.

Песма „Дубровник“ тематизује посету цара Душана Дубровачкој републици око 1349. године (Митровић 1992)². Реч је о значајном догађају забележеном у дубровачким хроникама. За нас је интересантно да је овај догађај представљао инспирацију уметницима који су стварали непосредно пре или баш у време када је Дучић писао своје „Царске сонете“. Тако је Марко Мурат насликао композицију под називом „Долазак цара Душана у Дубровник“, представљену на Светској изложби у Паризу 1900. године. Инспириран истом историјском епизодом Вид Вулетих Вукасовић објавио је 1912. роман „Цар Душан у Дубровнику“.

Дучићева песма „Дубровник“ има додирних тачака са Муратовом сликом и сасвим је могуће да ју је песник имао на уму током писања. Иако је код Дучића реч о сцени у Великом Већу, док је на Муратовој слици представљен тренутак када Душан ступа на копно Дубровника, постоје детаљи који повезују слику и песму. Тако је у Дучићевој песми цар представљен као „титан, рић и модра ока“, док на Муратовој композицији доминира Душанова упечатљива царска фигура. Песма потом помиње море „посуто у цвећу“ које и на слици чини важан детаљ. Напокон, главни мотив око кога је Дучићев сонет испеван јесте царев мач који симболизује моћ српске државе и истовремено је извор стрепње дубровачког кнеза. На Муратовој слици Душан такође држи велики мач који сеже све до земље.

Отуда је подтекст, али и контекст Дучићеве песме вишесложан: она евоцира документован историјски догађај, али је као свој предложак могла имати и Муратову слику.

Песма „Радовиште“ тематизује сусрет цара Душана и Јована Кантакузина: „Кад цар Кантакузен беше гостом цара“. Душан се, када је још увек био краљ, у Радовишту на Струмици заправо сусрео са царем Андроником III, 1336. године. Према изворима тај сусрет заиста је трајао седам дана, баш као у Дучићевој песми: „седам дана шума / Прођоше у гозби светлијој од ишта.“ На основу помињања локалитета састанка и његовог трајања вероватно је да је Дучић знао с ким се краљ Душан састао. Због чега је онда заменио Андроника Кантакузином? Чињеница је да је приликом састанка са Андроником био присутан и Кантакузин, али не као цар већ као регент. Са Кантакузином као царем и активним судеоником у грађанском рату у Византији Душан се сусрео 1342. године у месту Пауни код Приштине.

² (https://www.rastko.rs/rastko-du/istorija/jmitrovic/1992/jmitrovic-dubrovnik_1.html#_Toc47800720)

Дучић је у својој песми спојио ова два догађаја, али не на основу непознавања историје, већ због потреба саме песме. У њој се наине приказује моћан двор цара Душана и његова важна улога у византијском грађанском рату која се огледала у подршци Кантакузину, заузврат којој је тражио велике уступке ставивши тако византијског претендента у тежак положај.

У песми се доноси читав каталог раскошних ствари којима је обиловао Душанов двор. Ту су кимвали и харфе, бронзани трonoшци, млетачка зрцала, златно суђе, риба из Белог Мора (архаични назив за Егејско море), представе и гозба.

Песма завршава сликом Кантакузина коме након одласка од цара Душана, далеко од Радовишта кану две „горке сузе“. Дучић истиче моћ и положај Душановог двора и суптилно наговештава тешку позицију Кантакузина који је био принуђен да тражи Душанову помоћ.

Отуда спајање различитих историјских догађаја у један Дучићу служи и да суптилно поетски представи суштину Душанове моћи и одређеног историјског тренутка. У складу са својим тадашњим поетичким уверењима, песник се задржава на поетској транспозицији историјске епизоде, без отварања дубљих историософских слојева.

Песма „Цар“ говори о посланству папе Иноћентија VI са седиштем у Авињону упућеном цару Душану: „Цео дан сунчани звоне бучна звона, / Сва је Призрен градска отворио врата, / Кад јавише трубе да из Авињона / Стижу поклицари, три папска прелата.“ Према изворима сам дочек папског изасланства није био срдачан због напетих односа са угарским краљем Лудвигом. Међутим, Дучић не улази дубље у историјску епизоду и не показује нетрпељивост која је владала у том тренутку између Душановог двора и папске курије, нити помиње разлог њиховог сусрета који се састојао у Душановом покушају да код папе пронађе савезника у борби против Турака. Читава сцена Дучићу служи да још једном прикаже величину Душановог двора, али и његову културолошку ширину: „Затим у дворани, Цар, логотет царски, / И сва сјајна свита, стајаху док срочи / Поздрав на латинском мудри бискуп барски.“ Завршетак песме „Император небу подигнувши очи, / Свечано на писму ту преломи сада / Печате над страшном судбом Цариграда“, указује да је Дучић знао да том приликом није дошло до договора између цара и папе и да је тако пропуштена прилика за заустављање турског продора која је резултирала у каснијем паду Византије и околних земаља.

И друге песме садрже алузије на историјске епизоде. Тако се у песми „Манастир“ о зидању Светих Архангела помиње „грчки мозаик“, а овај манастир био је посебно познат по несвакидашњем подном мозаику, високим примером уметности тога доба.

У песми „Слава“ истиче се „да је Тесалија сва пала за вече“ што одговара историјским чињеницама по којима је ова област врло брзо освојена, при чему Дучић помиње и Прељуба, намесника Тесалије, док се у песми „Двобој“ тематизују витешки турнири који су се одржавали у доба цара Душана.³

Песма „Запис“, коју Ранко Поповић сматра једном од најуспелијих из „Царских сонета“, односи се на задужбинарску делатност деспота Оливера и његове жене Ане-Марије. Један од разлога њене успелости лежи и у томе што се у њој јавља фигура летописца „Ја, Јеж мно-

³ Види књигу Марко Алексић, *Српски витешки код* (Београд: Лагуна, 2016).

гогрешни“, која пружа могућности за непосреднији лирски говор, а која је била посебно важна за реактивирање средњовековног наслеђа у послератном модернизму.⁴

Истакли смо раније да Дучић помиње титуле, великаше, екстеријер и ентеријер како би истакао карактер и величину пре свега Душановог краљевства, односно царства, и симболизовао његову моћ. Међутим он то не ради произвољно и без познавања конкретних историјских епизода, већ своје слике гради на чврстом подтексту.

Отуда приговор да Дучић није познавао средњи век или да га је замишљао искључиво у складу са својим потребама, није довољно убедљив. Не само да је песник био упућен у различите историјске епизоде тога доба, већ је и своју песму често градио управо око њих. У складу са парнасовском поетиком, он је желео да пре свега донесе атмосферу времена, естетизовану и узвишену, не улазећи дубље у проблем разумевања историје и колективног трајања. Отуда су ове песме и поетизоване историјске сличице.

Питање које се може поставити јесте зашто се Дучић није приликом ослањања својих сонета на поједине историјске епизоде осим дескрипцијом користио и нарацијом коју је успешно употребио у „Дубровачким поемама“? Један од могућих разлога лежи у чињеници да је период Душанове владавине за њега представљао споменик државне, културне и историјске величине који је желео да прикаже у његовој монументалности, лишен било какве сенке свакодневице и профаности, док му се атмосфера Дубровника нудила као нека врста блиског културолошког садржаја са којим је могао да ступа у другачији и вишезначнији однос.

„СЕЋАЊЕ КОЈЕ БЛЕСНЕ У ТРЕНУТКУ ОПАСНОСТИ“

Иако му се више није враћао до завршних година свог живота и стваралаштва, средњовековље је било саставни део Дучићеве историјске и националне свести. Отуда се у тренутку великих страдања којима су свет и његов народ били изложени током Другог светског рата, песник поново обратио добу цара Душана, у особеној форми песничког „сећања које блесне у тренутку опасности“, како би то рекао Бенјамин (Walter Benjamin) (Бенјамин 1974: 81).

У песми „На царев Аранђеловдан“, објављеној у америчком „Србобрану“, парнасосимболистичку статичност и (привидни) мир „Царских сонета“ сада је заменила историјска динамичност, свеопште очајање, али и нека врста колективне молитве која се наслућује у обраћању цару. Другим речима, средњовековље је виђено као идеал од кога се удаљава, који време прети да поништи заједно са његовим потомцима, те је отуда евокација цара Душана истовремено и молба за заштиту. Иако је атмосфера значајно другачија, Дучић је настојао да очува везу са „Царским сонетима“. Наиме, песма „Слава“ из тог циклуса такође говори о Аранђеловдану, слави цара Душана. У њој се види величина његовог двора, поштовање које цару указују краљ Бугарске, немачки ритери, франачки барони, затим снага његове војске („Тесалија сва пала за вече“), напакон и наклоност самог свеца: „На рамену Царе

⁴ Марко М. Радуловић: „Српсковизантијско наслеђе у песништву послератног модернизма“ (Књижевна историја 155, 2015).

држи Архангела“. То је уједно завршна песма циклуса која тематизује Душаново доба, па је и врхунац представљања царског двора. Након ње имамо само још један, већ помињани, сонет „Паж“.

У песми „На царев Аранђеловдан“ која такође тематизује славу цара Душана јављају се сасвим другачији тонови. Прошлост и садашњост доведени су у чврсту везу на основу контраста који се јавља између њих. Лирски субјект је колективно биће које прославља царску славу и чува сећање на великог владара: „За твоју Славу светли Царе / Што и сад владаш у нама, / Који чувамо славе старе / У молитви и на струнама!“ Све три строфе грађене су на контрасту између царске прошлости и сурове садашњости. На почетку сваке од њих налазе се као рефрен стихови „За твоју Славу светли Царе“ након којих следи суморна представа садашњости: „Али је црно доба за нас / Откад је ово кољено: / све је на пазар пошло данас, / Све слављено и вољено.“ Доба цара Душана показује се као нека врста завета који његови (малобројни) потомци носе у себи, али и идеал од кога се савремено доба све више удаљава и тако прети да га се сасвим одрекне и преда забораву. Оваквим тематизовањем средњег века као идеала од кога се садашњост неповратно одвојила, Дучић је обогатио слику те епохе и њених вредности коју је дао у „Царским сонетима“. Истовремено, таквим поступком он је наговестио неке од песама Љубомира Симовића које су такође грађене на раскораку између времена прошлости и завета, с једне стране, и профане садашњости, с друге, на пример „Ходочашће Светом Сави“. Иако је услед поетских захтева парнализма средњовековље могло да у његовом стваралаштву поприми статичнији вид као у „Царским сонетима“, оно је за Дучићеву историјску свест увек представљало жив завет уроњен у време и чврсто повезан са динамичном историјском авантуром потомака о чему управо сведочи и песма „На царев Аранђеловдан“.

ДУЧИЋЕВ КУЛТУРНИ ПАТРИОТИЗАМ

Уколико желимо да у вези са „Царским сонетима“ оцртамо основе Дучићевог културног патриотизма, потребно је да овај циклус посматрамо у оквиру целине „Треће књиге“ из *Сабраних дела*. Није случајно, наиме, Дучић довео у везу средњовековну историју Србије и дубровачко наслеђе: он је те две традиције доживљавао као разнолике али комплементарне видове наше прошлости. Поред поштовања средњовековне немањићке државе „Дубровник је одувек органски део његовог (Дучићевог) света, део његовог унутрашњег пејзажа“ (Витановић 1997: 116). Отуда Дучић у „Дубровачким поемама“ не покреће питање припадности Дубровника, нити истиче утицај српске историје на његову поезију као што је то радио у есејима. Њега изнад свега интересује лепршава атмосфера дубровачких госпи и госпара и лак ироничан однос који песнички успоставља са том епохом. Управо таквим стваралачким погледом у прошлост, ослобођеним непосредних захтева које песнику намеће његово доба, Дучић је осликао јединствену атмосферу Дубровника као саставног дела нашег националног бића.

Између овако одређених историјских и културолошких веза налазе се песме из циклуса „Моја отаџбина“ са тематиком из непосредне ратне стварности. Патриотска свест која

се у њима јавља позива на одлучно деловање у садашњости, али је истовремено изграђена на живој вези са прошлошћу присутној пре свега у „Царским сонетима“. Тиме је Дучић оцртао свој отаџбински круг песама указавши на државотворност и културну величину, али и на сталну спремност и усуд сопственог народа да у рату потврђује оно за шта су се борили преци.

„Трећом књигом“ *Сабраних дела* Дучић је дефинисао координате своје родољубиве поезије, односно одредио изворишта сопствене патриотске и културолошке свести: она је почивала на 1) нескривеном поносу великим епохама националне историје, 2) отвореном слуху за њен двоструки културни карактер који је спајао Исток и Запад, и 3) спремности на активно деловање у садашњости.

Како је већ истакнуто, Дучић је „Царске сонете“ писао око времена балканских ратова. Било је то доба општег полета за потпуним ослобођењем које се огледало и у настојањима да се поврати изгубљена средњовековна величина:

„Основни смисао балканских ратова несумњиво лежи у коначно оствареном ослобођењу јужних крајева од петовековне доминације Османског царства. Српска војска је најзад победнички ушла у Милутинов Призрен, Душаново Скопље, и пре свега, после 523 године, вратила се на Косово“ (Витановић 1997: 131).

О тим борбама посебно је реч у „Мојој отаџбини“, због чега она долази одмах након „Царских сонета“ јер се ослобођење у балканским ратовима за историјску свест и осећање показивало као велико искуљење средњовековне епохе. На тај начин у композицији „Треће књиге“ *Сабраних дела* приказ величине Душановог доба и његове славе у циклусу „Царски сонети“ представља припрему великих ратничких подухвата опеваних у наредном циклусу „Моја отаџбина“. Тиме значење оба циклуса не произлази једино из њих самих, већ и из узајамног односа у који их је песник довео. „Царски сонети“ као што смо већ поменули завршавају слутњом Косова, а „Моја отаџбина“ представља, између осталог, његово искуљење чиме је Дучић *царску прошлост* повезао са савременим ратовима за ослобођење:

„Садашњост, међутим, црпе сав свој смисао, своју величину, своју оправданост из прошлости, из остварења светог завета, из напора потомака да извуку из мрака вековног тамновања своја древна светилишта, своје некадашње краљеве, да, потчињавајући се њиховим законима части и славе, буду достојни својих предака“ (Витановић 1997: 128).

Та веза између садашњих борби и некадашње величине разлог је ауторовог позиционирања циклуса „Моја отаџбина“ одмах иза „Царских сонета“ иако би хронолошки ту могле да дођу „Дубровачке поеме“. Напокон, њихова атмосфера сасвим је другачија и не може се повезати са борбама о којима је реч у „Царским сонетима“ и „Мојој отаџбини“. Међутим, њихов садржај спада у културни патриотизам, због чега је њихово присуство у „Трећој књизи“ оправдано.

„Много је важније назначити да су се те пјесме нашле заједно са 'Царским сонетима' и циклусом 'Моја отаџбина' логиком пјесничког програма, као дио једне темељито осмишљене цјелине на основама националне мотивике. Дучић је традицији патриотског пјевања додао један карактеристичан и ипак самосвојан тон, као што је ту пјесничку врсту одлучно усмјерио у дубље културолошке слојеве националног наслеђа“ (Поповић 2009: 231).

Видели смо да се у Дучићевој поезији Косово јавља на крајње суптилан начин, као наговештај. На тај начин песник се, како су тумачи већ уочили, није (експлицитно) ослањао на косовски мит, чиме је направио помаке у родољубивој поезији (Поповић) сликајући с једне стране величину средњовековне Душанове државе, а с друге културну рафинисаност Дубровника: „он је рођењем медитеранац па сјенку Дубровника природно наслућује још у свом Требињу, развијајући је касније у читаву културну концепцију која за њега има и велики национални значај“ (Поповић 2009: 231).

ЗНАЧАЈ ДУЧИЋЕВЕ СЛИКЕ СРЕДЊОВЕКОВЉА

Упркос свему, Дучићева слика средњег века остварена у циклусу „Царски сонети“ није била пресудна за касније песнике. Када су се неки од најзначајнијих стваралаца послератног модернизма попут Васка Попе, Миодрага Павловића, Ивана В. Лалића и Љубомира Симовића, окретали српсковизантијском наслеђу, они то нису радили ослањајући се на наслеђе Јована Дучића. Парнасоство „Царских сонета“, извесна хладноћа и склоност ка високој култури средњег века, стварној или фикционализованом, сувише су их одбијали. За њих је пресуднији био Дучићев *џријашељ* Милан Ракић са својом Симонидом и Јефимијом о чему сведочи чињеница да је и Винавер свој приказ Попине *Коре*, која је садржала песме са средњовековним мотивима које су се касније нашле у *Усјравној земљи*, назвао „Нова Јефимија“ (1953).

У већини песама „Царских сонета“ прошлост није предмет контемплације и песничких медитација, већ повод за понос. Отуда су феномени који се у њима опевају доживљени пре као симболи државне величине и рафинисаности, а мање као уметничка дела са којима се ступа у жив однос. Дучић себе није изложио погледу фресака како су то чинили послератни модернисти, нити је средњи век доживљавао као потенцијално место поетичког бекства из профаног времена. Насупрот њима, Дучић се мирно окретао пре свега званичном току средњовековне културе, тражећи у њему сведочанство величине. То је и један од разлога због чега ове песме свакако не спадају у његова најбоља остварења. Упркос свему томе, чини се да су Дучићеви „Царски сонети“ били комплекснији и песнички дубље замишљени него што су им то признавали бројни тумачи.

Они су показали Дучићево мајсторство које није садржано само на плану стиха и форме, већ и на дискретним поступцима тематизовања протока времена у претежно дескриптивним сонетима, алузивног указивања на будућност као историјску судбину, али и позвање, и контекстуализовању читавог циклуса. Дучић је осим тога, у овим сонетима народну историјску свест, осећање континуитета и захтеве (савременог) тренутка транспо-

новао у модеран поетички израз. Напокон, он је у „Трећој књизи“ *Сабраних дела*, поред ратничке прошлости и величине, оцртао и културолошке темеље народног бића, показујући да они нису у целости садржани у епском обрасцу, већ да је њихов саставни део моћ Душановог двора, али и рафинисаност и декадентност Дубровника. Дучићев духовни доживљај средњег века, осим тога, шири је него што се то види из „Царских сонета“. Реч је о епохи са којом је песник остао духовно повезан и која је у његовој свести представљала неку врсту *златној доба* сопственог народа, па је и средњовековне претке, а пре свих цара Душана, доживљавао као унутрашње велике претходнике и заштитнике, а себе као њиховог чувара и настављача, о чему управо сведочи и позна песма, испевана у драматичним и преломним тренуцима, „На царев Аранђеловдан“.

ИЗВОРИ

Дучић 2000: Јован Дучић, *Песме*. Београд, Требиње, Подгорица: Издавачко предузеће „Рад“, Октоих, Дучићеве вечери поезије.

ЛИТЕРАТУРА

- Бенјамин 1974: Валтер Бенјамин, *Есеји*. Београд: Нолит.
- Винавер 1975: Станислав Винавер, *Кријички радови Стјанислава Винавера*. Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност.
- Видаковић Петров 2009: Кринка Видаковић Петров, „Јован Дучић и шпански модернисти“, у: *Поезија и њоеџика Јована Дучића* – зборник радова. Београд, Требиње: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет Унверзитета у Београду, Дучићеве вечери поезије.
- Витановић 1997: Слободан Витановић, *Јован Дучић у знаку Ајџене*. Београд: САНУ Балканолошки институт.
- Кашанин 2004: Милан Кашанин, „Усамљеник“, у: *Судбине и људи*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Матош 1973: А. Г. Матош, „Пјесме Јована Дучића“, у: *О српској књижевности*. Загреб: ЈАЗУ.
- Митровић 1992: Јеремија Д. Митровић, *Српство Дубровника*. Београд: СКЗ, Завод за уџбенике и наставна средства. Онлајн: (https://www.rastko.rs/rastko-du/istorija/jmitrovic/1992/jmitrovic-dubrovnik_1.html#_Точ47800720).
- Павловић 1964: Миодраг Павловић, *Осам њесника*. Београд: Просвета.
- Поповић 2009: Ранко Поповић, „Парнасовске међе и простори Лирике“, у: *Поезија и њоеџика Јована Дучића* – зборник радова. Београд, Требиње: Институт за књижевност и уметност, Учитељски факултет Унверзитета у Београду, Дучићеве вечери поезије.
- Поповић Б. 1977: *Кријички радови Бојдана Појовића*, Нови Сад, Београд: Матица српска, Институт за књижевност и уметност.
- РКТ 1986: *Речник књижевних џермина*. Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Христић 1994: Јован Христић, *Есеји*. Нови Сад: Матица српска.

Marko M. Radulović

REPRESENTATIONS OF THE MIDDLE AGES IN “IMPERIAL SONNETS”
BY JOVAN DUČIĆ

S u m m a r y

The paper examines Dučić's representations of the Middle Ages in his “Imperial Sonnets”. It has been shown that they were mostly influenced by the poetics of Parnassianism and Symbolism fused with certain images, representations and motifs from folk literature. Even though Dučić's sonnets primarily depict the grandeur and power of the medieval state, which according to some interpreters distinguishes him from other patriotic poets, in them, especially in the last sonnet “The Page”, a foreboding of the later decline emerges, but also of a fateful historical address by introducing the character of Obilić and Kosovo. Thus, Dučić opened up the otherwise static representation of time in these poems for the flow of history, and in terms of poetics, he brought the “Imperial Sonnets” into connection with the poem “My Fatherland” depicting the Balkan wars experienced as making amends for medieval history. In addition, the paper points out the historical subtext of certain Dučić poems, as well as the historical awareness that appears in these sonnets. Finally, it has been shown that Dučić attached immense importance to the Middle Ages, he touched on once again in his late works in the poem “On the Tsar's St Archangel Michael's Day”, owing to which he somewhat enriched the representation of the Middle Ages in his poetry. The third volume of his *Collected Works* provides a foundation for the understanding of Dučić's cultural patriotism, which rests on the cherishing of medieval past, a lively relationship with Dubrovnik's heritage and respect for contemporary struggles for liberation. It is concluded that Dučić's representations of the Middle Ages in his “Imperial Sonnets”, despite the fact that some innovative and complex poetic procedures were employed, did not have any deeper impact on the poets of post-war modernism, who also revisited some themes and motifs pertaining to the Middle Ages.

Keywords: “Imperial Sonnets”, the Middle Ages, Parnassianism, folk literature, historical subtext, Kosovo, patriotic poetry